

Η «ΤΡΙΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ» ΤΟΥ

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Δὲ γίνεται ἔδῳ κριτικὴ τοῦ βιβλίου τοῦ Παπανούτσου. Τὴν «Τριλογία τοῦ Πνεύματος» εἶχα τὴν εὐτυχίαν τὴν παρακολουθήσω ἀπὸ τὴ γένεσίν της ἴσαμε τὴν σημερινὴν ὁργανικώτατην ἀρχιτεκτονικὴν της. Τὴ θέση, τὴ σύνθεσίν της, τὰ εὐρήματα, τὰ μέσα της, τὰ δέχτηκα στὴν ἀρχὴ μὲ ξάφνιασμα μαζὶ καὶ χαρὰ. σιγὰ-σιγὰ τὰ δέχτηκα μὲ πεποιθήσῃ σὲ τρόπο πού, καὶ νὰ τό θελα ἀκόμα, δὲν θὰ μπορούσα νὰ περάσω τὰ ὅρια μιᾶς appreciation. Ἔλεϊται τὸ βιβλίον εἶναι τέτιο. Ὅταν, ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῆς αἰσθητικῆς συγκίνησης, προχωρήσεις μὲ τὴν ἀνάλυσιν τῆς Τέχνης στοὺς δύο της πόλους τοῦ «Κάνω Τέχνην» καὶ τοῦ «νιώθω Τέχνην» ὥς μὲ τὸ ἀξιολογικὸ ξεχώρισμα τῶν φανερωμάτων της· ὅταν στὴ μελέτῃ τῆς Ἠθικῆς, ἢ στὸ διάβασμα τῆς Ἐπιστήμης δεῖς ὅτι τὸ ἴδιο στέρεο βῆμα σὲ φέρνει στὴν παραδοχὴ δεσμῶν, συνδυασμῶν καὶ ἀναλογιῶν ἔτσι πού νὰ φτάσεις νὰ παραδεχτεῖς τὴ ρυθμικὴν ἔνωση τῶν τριῶν αὐτῶν «τρόπων» στὸ γενικὸ νοητὸ τύπο, τὸ Πνεῦμα, δὲ σοῦ μένει παρὰ νὰ χαρεῖς τὴν ἐκτίμησίν σου—σοῦ πάει δηλ. μόνο νὰ ξαναγυρνᾷς τίς ἰδέες σου μὲς στὸ νοῦ σου, ν' ἀνοίγεις τὴ σκέψιν σου προσπαθώντας νὰ ξαναζωντανέψεις τὰ βιαστικὰ καὶ ἔμεσα καὶ πλάγια παρμένα περιστατικὰ τοῦ βιβλίου μὲ τὴ δική σου σύνθεσιν. Γιὰ νὰ μὴ δέχῃς τὰ συμπεράσματα τοῦ Παπανούτσου, τὰ βήματά σου θὰ σκόνταψαν στὶς πεποιθήσεις σου· μιὰ τέτια ἐργασία δὲν τὴν παρατᾷς σὰ μὴ ἀναγκαῖα στὴν πνευματικὴ σου ἀνάπτυξιν· καὶ τότε σοῦ πάει νὰ κάνεις κριτικὴ καὶ «ἀναλύοντας τὴ σκόνην» τοῦ ἔργου νὰ τ' ἀντιμετωπίζεις μὲ τίς δικές σου — γιὰ σένα ὑγιέστερες — ἀντιλήψεις. Ἐγώ, τὴ χαρὰ τῆς ἐκτίμησός μου, τὴν appreciation αὐτὴν, θὰ τὴν περιορίσω σὲ τοῦτο: νὰ φέρω σὲ πρῶτο πλάνο μερικὰ πράγματα πού θεωρῶ ἀπαραίτητο νὰ τάχει κανεὶς

στό μυαλό του σάν οδηγό στη μελέτη τοῦ βιβλίου αὐτοῦ,
ἢ σά συμπέρασμα ἀπὸ τὸ βιβλίο αὐτὸ σὲ δικές του μελέτες.

Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Τί ζήτησε καὶ τί ἀπόδειξε στὸ βιβλίο του ὁ Παπα-
νοῦτσος ;

Νομίζω πὼς τὰ παρακάτω κρατοῦνε τὰ συμπεράσμα-
τα τὰ πιο γενικά τοῦ ἔργου του :

Τὸ ΠΝΕΥΜΑ ποὺ γι αὐτὸν εἶναι « ἓνας τύπος νοη-
τός, μιὰ ἔννοια », ποὺ ἐπλάσε « γιὰ νὰ κλείσει μέσα τῆς
ἑνᾶ σωρὸ φαινόμενα ἄλλης τάξης — φαινόμενα δηλ. ποὺ
οὔτε μὲ τὰ « φυσικά » μπεροῦν νὰ μποῦν σὴν ἴδια μοῖρα,
οὔτε μὲ τὰ « ψυχολογικά », — τὸ εἰδολογικὰ ἐνιαῖο καὶ μονα-
δικὸ Πνεῦμα χωρίζεται « τοπικά » σὲ τρεῖς τρόπους σύλη-
ψης, σὲ τρεῖς ὑποστάσεις : τὴν Τέχνη, τὴν Ἠθικὴ καὶ
τὴν Ἐπιστήμη.

Τέχνη, Ἠθικὴ καὶ Ἐπιστήμη « ἔχουν στὸ βάθος τῶν
ὁμοιότητες τόσο θεμελιακές, ποὺ, μόνον ὅταν μὲ τὴν ἔξαρση
τῶν κοινῶν στοιχείων τους ὑποταχτοῦν σ' ἓναν τύπο γενικό »,
τὸ Πνεῦμα, γίνονται νοητὰ ἀκόμα καὶ σὲς διαφορές τῶν.

Τέχνη, Ἠθικὴ καὶ Ἐπιστήμη ἐξεταζόμενες εἰδολογι-
κὰ φανερώνουν τὴν ἴδια προσπάθεια τῆς ἀνθρώπινης
ψυχῆς — νὰ λυτρωθεῖ ἀπὸ τὴν ὀδυνηρὴν ταραχὴ τοῦ πάθους,
δηλ. « ἀπὸ τὴν κάθε ἀσύμμετρη, ἀνῶμαλη, ἀταχτη κίνηση
τῆς ψυχῆς, ποὺ ὅσο ἡδονικὴ κι ἂν μπορεῖ νὰ εἶναι σὴν
ἀρχή, καταπονεῖ τὴν ψυχὴ καὶ φέρνει μοιραία τὴν ἀπα-
λὴν ἢ τὴν ἔντονην ὀδύνη », μὲ μιὰ λέξη, ἀπὸ τὴν ἀφό-
ρητη ροὴ τοῦ Πραγματικοῦ, ποὺ εἶναι ἀκατάσχετη, κρύα
καὶ ἀδειανή.

Μὲ τὴν ἀπόδοση τοῦ Πνεύματος λυτρώνεται ἡ ψυχὴ.
Μὲ τὴν ἀπόδοση τοῦ Πνεύματος — μὲ τὸ βάλσιμο δηλ.
Πνεύματος, μὲ τὸ κλείσιμο, στρογγύλεμα, καὶ πειθαρχημα
σ' ἓνα μόνον Νόμον ἐσωτερικό, σὲ μιὰν ἰδέα, εἴτε ἐνὸς αἰ-
σθητοῦ ὁμοιώματος τοῦ Πραγματικοῦ (λύτρωση τῆς Τέχ-
νης), εἴτε μιᾶς εἰκόνας νοητῆς καὶ γεμάτης τῆς ροῆς τῶν
στιγμῶν τοῦ Πραγματικοῦ (λύτρωση τῆς Ἐπιστήμης),
εἴτε αὐτούσιων τῶν στιγμῶν τοῦ εἶναι, καθὼς πρὸς σι-
άζονται σὴν ἀτομικὴ ἢ σὴν ὁμαδικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων
(λύτρωση τῆς Ἠθικῆς). Κι ἔτσι ὡς ἔργο πιά, ἢ Ὁμορφιά.
(Τέχνη), ἢ Ἀλήθεια (Ἐπιστήμη) καὶ ἢ Ἀρετὴ (Ἠθικὴ)

μπαίνουν σὲ τοῦτο τὸν κοινὸν ὁρισμό : « νόημα, πειθάρχημα ἐσωτερικὸ τῆς ἀκατάστατης, σπαμωδικῆς καὶ ἀδιάφορης ροῆς τῶν στιγμῶν τοῦ εἶναι », Αὐτὰ εἶναι τὰ γενικὰ συμπεράσματα τῆς ἐργασίας τοῦ Παπανούτσου. Μ' αὐτὰ κλείνει ἡ ὅλη θέση τοῦ βιβλίου.

Η ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ὁ φιλοσοφικὸς νοῦς, ὁ ἀκονισμένος ἀπὸ τὴν παρατήρηση καὶ τὴ συλλογὴ, τὴν ἀνάλυση καὶ τὴ σύνθεση, κι ὅταν ἱκανοποιηθεῖ μὲ τὴ λύση, δὲ στέκεται στιγμή. Προχωρεῖ. Σπείρα, ἡ φωτεινὴ τῆς σκέψης του γραμμὴ, ξανοίγεται ὁλοένα καὶ σὲ πλατύτερους κύκλους. Μὲ τὸ κλείσιμο τῆς θέσης τοῦ ἔργου του, μὲ τὴν ἀπόδειξη τῶν ὅσων ζήτησε ὁ Παπανούτσος, μπορεῖ νὰ σταθεῖ; Ὅπως τὰ διάφορα στάδια τοῦ ξετύλιγμα τῆς ἐρευνᾶς του χρησίμευσαν γιὰ σκαλοπάτια πρὸς τὴν ὀργανικὴ τελειότητα τῆς ὅλης ἐργασίας — στάδια ποὺ θὰ μπορούσαν κάλλιστα ν' ἀποτελέσουν ἰδιαίτερες μελέτες, αἰσθητικὲς ὅπως ἡ ἐρμηνεία τῆς Τέχνης (ἄξιζει νὰ σημειωθοῦν οἱ ὅροι : περίτεχνο-κακότεχνο) ἢ ἡ φιλοσοφικὴ ἀνάλυση τῆς αἰσθητικῆς συγκίνησης, κριτικὲς ὅπως ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἀξιολογικοῦ κριτηρίου, κτλ. — ἄλλο τόσο ἡ ὅλη του ἐργασία εἶναι ἓνε στάδιο τῆς κατοπινῆς κατεύθυνσός του. Γι αὐτὸ τίς σὰ ἐπίλογο — κι ὄχι συμπέρασμα — λιγοστὲς σελίδες τοῦ ἀξιζει κανεὶς νὰ τίς διαβάσει μὲ ὅλως ξεχωριστὴ προσοχή.

Κάπου ρωτᾷ : « Ὅ,τι μὲ κινεῖ πρὸς τὴν Τέχνη, τὴ Ἡθικὴ καὶ τὴν Ἐπιστήμη εἶναι ἡ λαχτάρα τοῦ λυτρωμοῦ. Ποιὰ, τώρα ἀπὸ τίς τρεῖς αὐτὲς ἀπελπισμένες προσπάθειες τοῦ ἀνθρώπου σώζει ὀριστικά; » Κι ἀφοῦ μᾶς δώσει τὴν Ἀπολογία καθενὸς ἀπὸ τοὺς «τρόπους», κι ἀφοῦ μᾶς πείσει πὼς καθένας των εἶναι μιὰ μονόπλευρη λύση, ἓνα μονόσκελο ἀντίκρουσμα τῆς ὑπέρτατης λύτρωσης, μᾶς δίνει τὸν ὁρισμὸ — σοφὸν ὁρισμὸ τῆς ὑπέρτατης ἐνότητος. τῆς Θρησκείας. « Τὴν ὀργανικὴ σύνθεση τῶν τρόπων τοῦ Πνεύματος σὲ μιὰν ἱστορικὴν στιγμή τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ὅταν εἶναι φαινόμενον ὁμαδικό, τὴν ὀνομάζω Θρησκεία ».

Ἔχει ἓνα καινούργιο νόημα ὁ ὅρος αὐτὸς τοῦ Παπανούτσου. Θρησκεία γι αὐτὸν δὲν εἶναι παρὰ ἡ ὑπέρτατη τριπλευρὴ πυραμίδα ποὺ ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς τὸ

Πνεῦμα, ταιριασμένο συμμετρικά, κι ἡγεμονικά θρονιασμένο, δεσποτικά βασιλεύει. Κάθε δηλ. πραγμάτωση τῆς ὁλοκλήρωσης τοῦ Πνεύματος, κάθε ὀργανική σύνθεση Ὁμορφίᾳς, Ἀρετῆς καὶ Ἀλήθειας εἶναι καὶ μιὰ Θρησκεία. Θρησκεία θὰ ὀριστεῖ ἡ «προελληνικὴ κλασσικὴ ἐποχὴ»· θρησκεία ἡ χριστιανικὴ ἐποχὴ· προσπάθειες θρησκείας, ἢ καλύτερα θρησκείες *in statu nascendi*, εἶναι γιὰ μᾶς, τοὺς ἀσυνέπαρτους κι ἀδιάφορους, τόσες ἄλλες ὁλοκληρώσεις τῆς Ἰδέας, ὅπως ὁ βραχμανισμός, ὁ ἔσωτερισμός, ὁ μπολσεβικισμός ἀκόμα, καὶ κάθε ἄλλη «κλασσικὴ» ἐποχὴ.

Τὸ ξεχώρισμα κλασικῶν καὶ ρομαντικῶν δὲν ἐφαρμόζεται μονάχα στὶς ὁμάδες, ἀλλὰ καὶ στὰ ἄτομα. Καθένας μας ζεῖ μιὰ κλασσικὴ καὶ μιὰ ρομαντικὴ ἐποχὴ. «Ὅποιος τῶχει ἔτοιμο μέσα του τὸ Ναὶ» — τὸ Ναὶ τῆς Ὑπέρτατης ὁλοκλήρωσης — «φανερώνεται ἀμέσως», γιὰ νὰ μεταχειριστῶ τοὺς στίχους τοῦ Καβάφη, «καὶ λέγοντάς το πέρα πηγαίνει στὴν τιμὴ καὶ στὴν πεποίθησή του». Μὰ ὁ ἄνθρωπος τοῦ μεγάλου Ὁχι, ὁ Ρομαντικός, ὁ ἀρνηθεὶς, κι «ἂν ρωτιοῦνταν πάλι ὄχι θὰ ξαναέλεγε», ὅσο κι ἂν «τὸν καταβάλλει ἐκεῖνο τ' ὄχι — τὸ σωστό» — σωστό γιὰ μᾶς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ, τοὺς πνιγμένους ἀπὸ τὴν ἀγωνία, κι ἀνίκανους νὰ δεχτοῦμε τὴν ὑπέρτατη σύνθεση τῶν τρόπων τοῦ Πνεύματος. Τὸ γιατί θὰ ξαναλέγαμε ὄχι, μᾶς τὸ φανερώνει ἡ φιλοσοφικοψυχολογικὴ αὐτὴ ἀνάλυση τῆς σημερινῆς ἀγωνίας :

«Εἴμαστε ἀνήμεροι νὰ πραγματοποιήσωμε τὴν ὁλοκλήρωση τοῦ Πνεύματος. Καὶ εἴμαστε ἀνήμεροι γιὰ ἕναν τέτιο ἄθλο, γιατί δὲν εἶναι πιά στὸ χέρι μας ν' ἀμφιβάλομε βαθιὰ καὶ μὲ πάθος σὲ τοῦτα τὰ τρία δόγματα τῶν Ἑλλήνων (τῶν ρομαντικῶν Ἑλλήνων) καὶ τῆς Ἀναγέννησης (τῆς ρομαντικῆς ἀναγέννησης) :

1. Πὼς ὑπάρχει μιὰ ψεύτικη καὶ ἀνῆθικη ΟΜΟΡΦΙΑ, καὶ μιὰ ἀληθινὴ καὶ ἐνάρετη ΑΣΚΗΜΙΑ.

2. Πὼς ὑπάρχει μιὰ ψεύτικη καὶ ἄσκημη ΑΡΕΤΗ, καὶ μιὰ ἀληθινὴ καὶ ὁμορφὴ ΑΜΑΡΤΙΑ.

3. Πὼς ὑπάρχει μιὰ ἄσκημη καὶ ἰνῆθικη ΑΛΗΘΕΙΑ, καὶ μιὰ ΠΛΑΝΗ ἐνάρετη καὶ ὠραία.

Ἐνὸσω εἴμαστε ἀνίκανοι ν' ἀπιστήσουμε σὲ τοῦτο τὸ ἐωσφορικὸ *credo* (νὰ τὸ θελήσωμεν ἀπλῶς δὲ φτάνει· πρέ-

πει νὰ μπορέσουμε — καὶ πραγματικά δὲ μπορούμε), ποτὲ δὲ θὰ πραγματοποιήσουμε τὴν ὑπέρτατη σύνθεση, πρὸς μέσα τῆς σήνει κάθε ἀντίθεση Ὁμορφίᾳς, Ἀρετῆς καὶ Ἀλήθειας, κάθε ἀντίθεση Ἀσκήμιας, Κακίας καὶ Πλάνης. Ποτὲ δηλ. δὲν θὰ ἐπιτύχουμε τὴν εἰότητα τοῦ Πνεύματος. Μέσα στὰ σπλάχνα μας ὁ ἀγῶνας καὶ ὁ σπαραγμὸς θὰ συνεχίζονται ἀνίλεοι».

Μὰ νὰ μὴν ξεγελιόμαστε. Ὅσο κι ἂν ἐνθουσιαζόμαστε, καὶ παιδιὰ τοῦ αἵωνα μας χαϊρόμαστε τὴν ἀγωνία μας, τίποτα δὲν ἀποκλείει ἓνα ξαναπέρασμα στὴ κλασικὴ τιμὴ καὶ πεποίθησή μας. Γιὰ κείνους ποὺ μυστικιστικὰ ἀφήνονται στὰ ἰδανικά τοῦ μολοσεθικισμοῦ καὶ μαζί του παλέβουν νὰ βγοῦν ἀπὸ τὸ σημερινὸ χάος, γι αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ νέου μεγάλου Ναί, ποὺ «λέγοντάς το πέρα» πηγαίνουν στὴν κλασικὴ ἐποχὴ τους, γι αὐτοὺς ξαναδημιουργιέται ἡ νέα θρησκεία, ἡ νέα ὁλοκλήρωση τοῦ Πνεύματος.

Ὁ Παπανοῦτσος δὲν φαίνεται νὰ εὔχεται, καὶ σὰν ἀπαραίτητη νὰ ἐπικαλεῖται τὴ νέαν ὁλοκλήρωση. Μήπως στὸ ξέσπασμά του στοὺς «τρόπους» του, σήμερα π.χ., δὲ μᾶς ἔδωσε τὸ Πνεῦμα, τὰ θαυμαστότερά του δημιουργήματα; Ἡ ἐνότητα δὲ θάταν περιορισμὸς ἐκδήλωσης, περιορισμὸς ἔκφρασης; Γι αὐτὸ κι ὁ Παπανοῦτσος, ξέροντας τῆς ἱστορίας τὸ ξαναγύρισμα, σὰ νὰ εἶναι βέβαιος πὼς οἱ ἰδέες ποὺ πλάσαμε καὶ συντρίψαμε, ἢ ποὺ πλάθουμε καὶ θὰ συντρίψουμε, δὲν περιορίζονται ὡς ἔδω. Μᾶς λέγει μόνο πὼς ἡ Εὐρώπη τοῦ Δυτικοῦ Πολιτισμοῦ εἶναι ἀνίκανη νὰ ζήσει καμιὰ νέα ὁλοκλήρωση. Γιατὶ ἡ Εὐρώπη ἀγωνιᾷ τὴ δική της ρομαντικὴ ἀμετάκλητη ἀγωνία. Τὶς νέες ἰδέες τὶς γεννοῦν ἄλλοι λαοί, ἄσπροι καὶ χρωματιστοί, «κι ὁργανώνονται νὰ τὶς ἐπιδείξουν μέσα στὸ γεμάτο φρίκη στίβο τῆς Ἱστορίας». Ποιοὶ λαοί; Ποιὲς ἐνδείξεις ὑπάρχουν; Καμιὰ ἐνδειξη δὲ στάθηκε ποτὲ γιὰ τὸ ἔχρυμα τοῦ Ἰσλάμ· οὔτε γιὰ τὸ δράμα τῆς Ρουσίας. Γιατὶ ἔχι ἄλλοι λαοί; ὁ Ἰνδικὸς μὲ τὴ βαθύτατα ριζωμένη ἐσωτικὴ καὶ μυστικιστικὴ ψυχικότητά του; ἢ ὁ ἀμερικανικὸς ποὺ ποιοὺς ξέρει μὴ δὲν παραδόσει στὴν Ἱστορία μιὰ κλασικότητα ἐποχὴ μὲ τὴν ἐκπνευμάτωση τῆς μηχανικῆς ὑπόστασής του;...

Ἐπαναλαμβάνω: τὶς σὰν ἐπίλογο λιγοστὲς σελίδες

του ἀξίζει νὰ τὶς διαβάσει κανεὶς μὲ ὅλως ξεχωριστὴ προσοχή. Ἀπ' αὐτὲς τὶς σελίδες ξετυλίγεται τῆς σκέψης του ἡ σπείρα σὲ γενικότερα προβλήματα τοῦ σκέπτεσθαι. Ἀπ' αὐτὲς — ὕστερα ἀπὸ μιὰ «γενετική» ἐξήγηση τῶν τρόπων τοῦ Πνεύματος παίρνει γένεση ἡ βιο-αντίληψη καὶ κοσμο-αντίληψή του.

ΤΟ ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ

Μπορῶ νὰ συνεχίσω σ' ἓνα σημεῖο τοῦ βιβλίου πού ναι εὖρημα ἀληθινό.

Ὁ Παπανοῦτσος μᾶς φέρνει ἓνα νέο κριτήριον τῶν τρόπων τοῦ Πνεύματος. Τὸ κριτήριον τῆς ἀξιολογικῆς ὑψώσεως, παράλληλα κι ἐξ ἴσου ἀπαραίτητα πρὸς τὸ κριτήριον τῆς ἀληθινότητος.

Τὰ ἔργα Τέχνης, οἱ ἄθλοι τῆς Ἡθικῆς, τὰ δόγματα τῆς Ἐπιστήμης μποροῦν νὰ καταταχτοῦν ἀξιολογικὰ σὲ πέντε ὑπάλληλα ἐπίπεδα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὰ ὅρια τῶν ἐξῆς πέντε ἀντικρουσμάτων: Πρόσωπο-Πράγματα, Ἄντρας-Γυναίκα, Ἐμεῖς-Αὐτοί, Ἐγώ-Οἱ ἄλλοι, Ἀνθρώπος-Κόσμος. Στὶς ἀντιθέσεις αὐτὲς ἀντιστοιχοῦν : ἡ φυσιολατρικὴ, ἡ ἐρωτικὴ, ἡ κολεκτιβικὴ, ἡ ἐγωιστικὴ, ἡ θρησκευτικὴ Τέχνη· ἡ βιοτεχνικὴ, σεξουαλικὴ, κολεκτιβικὴ, ἐγωιστικὴ καὶ θρησκευτικὴ Ἡθικὴ· καὶ ἡ φυσιοκρατικὴ, ἡ σεξουαλικὴ, ἡ κολεκτιβικὴ, ἡ ἐγωιστικὴ καὶ ἡ θρησκευτικὴ Ἐπιστήμη. Καθένα ἀπ' αὐτὰ τὰ στρώματα, τὰ ἐπίπεδα εἶναι κι ἓνας σταθμὸς τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς στὸ δρόμο της τὸ «βασιλικό», καθὼς δηλ. πάει νὰ συνειδητοποιήσῃ τὶς λαχτάρεις καὶ τὴν ἀγωνίαν της. Καὶ μέσα στὰ πέντε αὐτὰ ἐπίπεδα κατατάσσεται κάθε Καλλιτέχνημα, κάθε ἄθλος ἡθικός, κάθε ἐπιστημονικὸ δόγμα. Ὁ λόγος πού δεχόμαστε τὸ ἐπίπεδο Πρόσωπο-Πράγματα χαμηλότερο ἀπὸ τ' ἄλλα ὅλα, ἐνῶ ὁ Ἀνθρώπος-Κόσμος ὡς τὸ ὑπέρτατο, εἶναι αὐτός: ἐφόσον ἡ συνειδησιὴ ξεχωρίζει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὸ κτῆνος, ὅσο περισσότερο συνειδητοποιεῖ κανεὶς τὴν ἀγωνίαν καὶ τὶς λαχτάρεις τῆς ζωῆς του, τόσο καὶ πραγματοποιεῖ μιὰν ὑπέρτατη δυνατότητα τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας. Ἡ συνειδητοποίηση ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο Πρόσωπο-Πράγματα πρὸς τὰ πάνω εἶναι ὁλοένα καὶ σταθερὰ ἐσωτερικότερη, ἐνῶ στὸ ἐπίπεδο Ἀνθρώπος-Κόσμος εἶναι ἐσωτερικότερη.

Τώρα, ανεξάρτητη από τὸ βαθμὸ ἀληθινότητος ποὺ περιέχει, εἶναι σ' ἓνα ἔργο Τέχνης, σ' ἓναν Ἡθικὸν ἄθλο ἢ σ' ἓνα ἐπιστημονικὸ δόγμα, ἡ ἀξία του. Ἀξία ἐνὸς ἔργου Τέχνης εἶναι τὸ μέγεθός του, ἐνὸς ἠθικοῦ ἄθλου τὸ ὕψος του, ἐνὸς ἐπιστημονικοῦ δόγματος ἡ ἐσωτερικότητά του. Καὶ ἡ ἀξία αὕτη μετριέται μὲ βάση τὸ ἀνάστημα τῆς Ἰδέας ποὺ μέσα του, ποὺ πίσω του κυριαρχεῖ — μὲ βάση τὸν Ἀόρατο Μονάρχη, ποὺ δεσπόζει τὸ μέγεθος, τὴ sublimité τοῦ ἔργου Τέχνης, τοῦ ἠθικοῦ ἄθλου, τοῦ ἐπιστημονικοῦ δόγματος. Παράλληλα, λοιπόν, πρὸς τὸ κριτήριο τῆς Ἀλήθειας, τὸ ἀξιολογικὸ κριτήριο τοῦ Ὑψους, τὸ ὕψος ἐνὸς ἠθικοῦ ἄθλου, ἡ ἐσωτερικότητα ἐνὸς ἐπιστημονικοῦ δόγματος.

Τῇ σημασίᾳ ποὺ ἔχει καὶ τὰ ὠφελήματα ποὺ θὰ φέρει ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ κριτηρίου αὐτοῦ τῇ νοιώθει καθέννας.

Τῇ μόνη ἀντίρρηση ποὺ μπορεῖ νάχει κανεὶς στὸ κριτήριο τοῦ ὕψους καθαντὸ εἶναι τοῦτο :

Ἡ Ἰλιάδα τοῦ Ὅμηρου νὰ στέκει τόσο χαμηλά, στὸ ἀντίκρουσμα Πρόσωπο-Πράγματα ; Ἡ Κόλαση τοῦ Ντάντε στὸ τρίτο ἐπίπεδο ; Τ' ἀριστουργήματα αὐτὰ τὰ βάζεις χαμηλότερα ἀπὸ ἄλλα ; Περιέργω...

Ναί, ἡ Ἰλιάδα στὸ πρῶτο, κι ἡ Κόλαση στὸ τρίτο. Μὴν ξεχνᾶμε πὼς αὐτὰ στὸ κριτήριο τῆς ἀληθινότητος εἶναι μεγαλουργήματα. Κι ἂν τὸ κριτήριο τοῦ ὕψους τὰ κατατάσσει τόσο χαμηλά, ἔμεῖς περιμένουμε τὸν Ὅμηρο τοῦ πέμπτου ἐπιπέδου, ποὺ θὰ μᾶς δώσει μιὰν Ἰλιάδα τοῦ πέμπτου ἐπιπέδου. Ὁ Αἰσχύλος μὲ τὸν « Προμηθεά Δεσμώτη », ἡ ὁ Γκαῖτε μὲ μέρη τοῦ Φάουστ, ἡ ὁ Μίλτον μὲ μέρη τοῦ « Ἀπολεσθέντος Παραδείσου » αἰωρήθηκαν στὸ πέμπτο ἐπίπεδο χωρὶς Ὅμηροι νὰ τὸ κυριέψουν. Ὅταν θάχομε μιὰ Ἰλιάδα τοῦ πέμπτου ἐπιπέδου θὰ φωνάξομε τὸν ποιητὴ του : Ὅμηρο τῶν Ὁμήρων.

ΤΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΜΟΥ

Ἐνα τόσο σοφὸ βιβλίον, μιὰ τόσο σφιχτὰ ἀρχιτεκτονικὰ ἀναπτυγμένη ἐργασία πρέπει νὰ βοεῖ γερὴ τὴν ἀπήχησή της στὴν ἑλληνικὴ διανόηση. Εἶναι τόσα πολλὰ ἐκεῖνα ποὺ μπορεῖ νὰ φέρει σὲ φῶς ἡ προσεχτικὴ μελέτη τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ποὺ περιμένω, στὴν Ἑλλάδα κυρίως, κάποια κίνηση ζωηρή. Ἀπὸ τὸν Καζαντζάκη μάλιστα

πού οἱ πεποιθήσεις του («Ἀσκητική», «Ἐντυπώσεις
 ἀπ τῆ Ρουσία», κτλ.) τόσο ταιριάζουν μέ τὸ συμπέρα-
 σμα τοῦ Παπανούτσου περιμένω τὴν (κατὰ τὸν ὅρο τοῦ
 Ἄλφρεντ Κέρρ) ποιητικὴ κριτικὴ τοῦ ἔργου του. Γιά
 ἓνα περισσότερο μάλιστα λόγο πού οἱ πεποιθήσεις τοῦ
 Καζανιτζάκη καὶ τὰ συμπεράσματα τοῦ Παπανούτσου ξε-
 κίνησαν ἀπὸ τόσο διαφορετικὲς ἀφετηρίες. Ὅμως ὁμολο-
 γῶ πὼς φοβᾶμαι κάτι: τὴ φύρια τῆς «μαρξιστικῆς φόρ-
 μουλας» πού εἶναι τόσο τῆς μόδας. Τὴ φοβᾶμαι πολὺν
 γιὰτὶ ἔχει ξεσπνευθίσει γὰ κυτᾶει τὰ πράγματα πάντα σὰν
 ἐπιστημονικὸς στοχασμός· ὅταν δὲν τὴν συμφέρει τ' ἀντι-
 κρύζει μέ τὴν καρδιά της. Ἔτσι πού ὑπάρχει φόβος νὰ
 σκοντάψουν. Ἡ θέση τοῦ βιβλίου τοῦ Παπανούτσου στέ-
 κει στὸ εἰδολογικὸ ἐξέτασμα τῶν πραγμάτων. Ἡ
 δική τους γενετικὴ ἀποψη δὲν ἀποτελεῖ θέμα τῆς
 μελέτης αὐτῆς. Ξέρω ὅτι θ' ἀποτελέσει τὸ θέμα κατοπι-
 νότερης ἐργασίας του. Πάντως ἓνα πράγμα εὐχομαι: νὰ
 μὴ χρησιμέψει ἡ βαθειὰ καὶ ἀληθινὰ σοφὴ ἐργασία τοῦ
 Παπανούτσου σὰ μέσο νὰ βυθομετρηθεῖ ἡ κρίση κι ἡ
 ἀντιληπτικότητα τῆς κριτικῆς μας, ἡ βαδύτητα κι ἡ βα-
 ρύτητα τῆς ἐλληνικῆς διανόησης....

ΙΟΥΛΙΟΣ 1928

ΜΑΚΗΣ ΑΝΤΑΙΟΣ

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Συχνὰ ἀναφέρουν τὴ φράση τοῦ Γκαῖτε: «Μὲ τὸν
 Ἀχιλλέα του καὶ τὸν Ὀδυσσεά του, τὴν Ἀντρέα καὶ τὴν
 Σοφία, ὁ Ὅμηρος μᾶς ἔδωκε τὸ πᾶν». Ἀλλ' ἦταν αὐτὸ
 μία ἀπλὴ φράση; Στὸ νευρικο-αἰμοχαρῆ Ἀχιλλέα δὲν
 ὑπάρχουν μόνο σὲ σπέρμα οἱ ἱππότες τοῦ Μεσαίωνα, ὁ
 Gaetz de Berlichirgen, ὁ Cid, ὁ Siegfried, ὁ Charles XII,
 ὁ Richard Cœur-de-Lion, ὁ Κινέζος Fie-jin-Konéi, ὁ
 Ἰνδὸς Râksasa, ὁ Silvète τοῦ Zolā, ὁ Rostow τοῦ Τολ-
 στοῦ· ἡ ἀκόμη καὶ στὴ σατυρικὴ ποίηση ὁ Λάμαχος τοῦ
 Ἀριστοφάνη, ὁ Thérapontigore τοῦ Plaute, ὁ Rodomont